

Фісун В.
(Україна)

РЕПЛІКИ КОРОНАЦІЙНИХ МЕДАЛЕЙ У ВИГЛЯДІ ЖІНОЧИХ ПРИКРАС НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ХVІІІ–ХІХ СТ.

Переглядаючи документи кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст., можна помітити, що золоті монети стали називатися «червоними золотими», «червінцями», а назва «дукати» збереглася лише за багатократними монетами, прикрасами з монет у вигляді намиста з нанизаними цілими чи скрученими в трубку монетами та клейнодами (від давньонім. *kleinod*, *kleinot* – «коштовність, ознака влади, родовий герб, військові або релігійні регалії») – державними медальйонами, якими нагороджувалася українська шляхта за певні заслуги перед Річчю Посполитою і які залюбки носилися як чоловічою, так і жіночою половиною панства.

З середини ХVІІІ ст. жіноча половина військової старшини перейняла звичай у неополяченої православної шляхти прикрашатися золотими клейнодами, що стали своєрідним виразником претензій на особливе становище в суспільстві. Європейських релігійно-побутових медалей та великих дукатів як прикрас на всіх не вистачало. Щоб задовольнити попит, українські майстри-золотарі почали промислове виготовлення реплік, найскладнішою формою серед яких була позолочена карбована або лита кругла медалевидна підвіска діаметром 45–55 мм, оправлена припаяним дротяним шнуром або крученою пружинкою, що кріпилася вушком чи двома-трьома короткими ланцюжками до «банта» – позолоченої декоративної брошки. Такі медальйони в народному побуті називалися *дукачами*, тобто імітаційними копіями дукатів¹, а

виготовлене на них зображення почало відповідати естетичним вимогам замовника та майстра.

Поява монетних дукачів як прикрас була обумовлена тією ж причиною, що й поява дукачів – медальних сурогатів. Серед іноземних монет вибиралися такі, що мали яскраво виражений релігійний зміст (імітація пам'ятної медалі), а серед російських широкої популярності набули карбованці-хрестовики Петра I, Петра II і Павла, що мали хрещату монограму замість герба. Наявність праслов'янської символіки у носінні на одному рівні монетних дукачів-хрестовиків та медальних реплік на релігійну тематику поруч з одним або кількома великими хрестами (не плутати з натільним християнським хрестиком!) очевидна.

Хрест поруч із символом Сонця у формі визолоченого дукача з припаяним до нього декоративним обрамленням (стилізованими промінцями) та з хрещатою монограмою (язичницький хрест у крузі означає «бачити все і знати все»), був традиційним жіночим оберегом, що захищав, рятував і вчасно підказував правильне рішення. Дуалістичне бачення солярного (золотого) нагрудного дукача (з лицьового відкритого боку – сьє, а з протилежного прикритого і невидимого – темрява) символізувало вічну боротьбу двох світів – праведного (Божого) і гріховного – як постійний взаємозв'язок між народженням і смертю, поєднання

© Фісун В., 1999.

двох протилежних людських сутностей (чоловіка і жінки) в єдине ціле – сім'ю².

Звідси і пояснення такої популярності в Україні копіювання релігійних медалей. Хоча у формі Сонця і з'являється своєрідна іконка із зображенням нового Бога або сценок із життя святих, та по суті символічне значення і магічна функція подібного «божого» знаку залишається сталою – це жіночий амулет, що охороняє від зла. Подібні дукачі-обереги називалися *панагійками* (зображення розп'яття на хресті та святої Трійці з іншого боку), *металиками* (тиснені зображення святих), *єднусами* чи *ягнусками* (зображення святого ягняти) та *коронатками* (копія польських медалей XVIII ст. на пам'ять про коронацію в Римі освяченими папою коронами найвідоміших ікон, на яких було зображено Матір Божу з немовлям).

Великого поширення в Україні в кінці XVIII ст. набули дукачі, виготовлені з оригіналу або копії медалі 1762 року, присвяченої коронації Катерини II на російський престол. Члени великих депутатцій, посланих українською шляхтою для участі в церемонії коронації, поверталися додому з золотими та срібними меморіальними медальйонами, що традиційно через певний проміжок часу перетворювалися на прикраси.

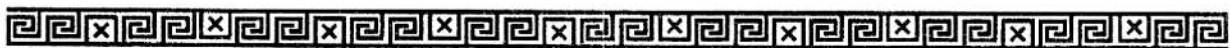
Із введенням на території України імперських законів про закріпачення селянства (1782 р.) та визначення становища української шляхти і військової старшини шляхом видання дворянських жалуваних грамот (1785 р.), у середнього та бідного панства, минулі привілеї яких втрачалися, не було більше клопоту, як нобілітація. Вони терміново розшукували знатних предків, фальшиві родовідні документи, впливових покровителів. Серед цих верств населення, а також серед заможних козаків та міщан, що так неспокійно переживали подібні нововведення, несподівано спалахнула при-

страсть до коронаційних дукачів Катерини II, на яку вони покладали великі надії. Стійкість типу зображення цариці на дукачах та більш як сторічна їх популярність серед усього населення України пояснюється тим, що за тридцятирічне правління Катерина II встигла надовго залишитися в народній пам'яті.

На лицьовому боці дукача – копії коронаційної медалі 1762 року – зображення імператриці дійсно залишалось завжди майже незмінним. Подібне парадоксально стало всенародне поклоніння було б дещо дивно пов'язувати лише з симпатіями і пошаною до цієї особи та сподіваннями на покращення життя, бо, переглядаючи сторінки історії, ми виразно бачимо, що за її царювання Україна як ніколи зазнала горя та поневірянь. Тому варто припустити, що в зображенні Катерини II на дукачах криється символічний образ зовсім іншої, не менш популярної в народному середовищі жінки зі схожим ім'ям.

Шанування святої великомучениці Катерини Александрійської, поклоніння якій поширилося спочатку в Східній православній церкві, а потім перейшло на Захід, в Україні відбувалося 7 грудня (24 листопада за старим стилем). «Катерини» – народна назва свята жіночого талану, під час якого дівчата ворожать на майбутнє, закликаючи для цього свою долю, а парубки попередні свята постять, щоб Бог послав їм добрих жінок³. Жіноча Доля примхлива і вибаглива; від її прихильності повністю залежить життя і сімейне благополуччя кожної дівчини, бо, як співається в давній українській пісні, не завжди багаті чи навіть гарні бувають щасливими, якщо їм судилася гірка доля:

...так у мене батько багач,
Сірі воли на оборі,
а на шиї в мене дукач!..
Чорти тебе візьмуть з твоїм
батьком-багачем,
Твої воли поздыхають,
і ти бридка з дукачем...

За давніх часів в Україні існував звичай, за яким хрещений батько дарував дукач своїй похресниці в першу річницю хрестин. Найкращим подарунком вважався дукач, на якому був викарбуваний образ святої Великомучениці, ім'я якої носила похресниця⁴. Подібний дукач з образом святої покровительки був своєрідним талісманом і носився завжди поруч з хрестом, виконуючи функцію жіночого оберега від недолі протягом усього життя, а з часом передавався дочці в спадок.

На весіллях козацької старшини був звичай обдаровувати молоду, що змогла до одруження зберегти свою незайманість, дукатом вагою 5 – 10 червоних золотих, пізніше заміненим на дукач з образом Катерини, весільна донативна функція якого очевидна. На зворотному боці оригіналу коронаційної медалі Катерини II навколо вітваря розташовані симетрично дві фігури – Віра й Вітчизна, над якими зображено ангела з короною та скипетром у руках. Створюючи копію, народні майстри почали зображати фігури біля вітваря із з'єднаними руками (заручення молодих), а над ними, замість ангела з лавровим вінком, з'являються символічні зображення «всевидячого ока», Бога чи Голуба-Святого Духа (Благовіщення). Подібні відхилення від оригіналу були спеціально обумовлені замовниками прикрас, тому говорити в даному разі про неосвіченість майстрів чи бракованість товару недоречно, тим більше, що лицьовий бік з «царицею» завжди був якісним і залишався без змін.

Зображення жіночої Долі на дукачах з образом святої Катерини символізувало дівочі сподівання на вдале, вчасне та щасливе одруження. Таку ж весільну функцію містить серія дукачів, де на лицьовому боці – образ все тієї ж Катерини, а на зворотному – зображення ікони з Параскевою-П'ятницею. Ледь забарвлений християнством язичницький культ

Параскеви-П'ятниці (божества плодючості, покровительки шлюбів, до якої зверталися дівчата, вимолюючи собі суджених) був поширений на всій лівобережній Україні та на прилеглих до неї територіях Росії⁵. Такий дукач варто розглядати як своєрідний магічний дівочий амулет, здатний відігнати безталання, допомогти в пошуках чоловіка, зберегти його прихильність і любов та захиститися від зла суперниць. Як бачимо, образ святої Катерини на дукачах мав бути цілком доречним і бажаним, тим більше що Катерина (αει χαβαρινα) з грецької перекладається як «завжди чиста». Цікаво, що у Франції й до сьогодні свята Катерина вважається патронесою старих дівчат – «веселих катеринет».

У кінці XVIII – на початку XIX ст. в Україні символічна форма жіночих святкових прикрас була такою ж, як і в добу Середньовіччя. Традиція носити дукач як центральний композиційний елемент повного комплексу нагрудних прикрас весільного та святкового вбрання від того часу, як тільки дівчина-підліток вступала в дівочтво, спонукала її прагнути за будь-яку ціну одягнутися стандартно, щоб не поступитися нікому з ровесниць. Відсутність цього комплексу, своєрідної «візитної картки» дівчини, що відображала б майновий стан і шляхетність її роду, ставала, вірогідно, однією з головних перешкод для позитивного рішення при сватанні і, як наслідок, створенні щасливої сім'ї.

На початку XIX ст. давній український одяг поступово виходить з ужитку, місцева мода поступається столичним європейським віянням, а старовинний покрій зберігається лише в немолодих жінок. Відбувається поступовий перехід носіння традиційного одягу, а разом з тим і прикрас, у селянське середовище. Міські золотарі, втративши багатих замовників, звертаються зі своїм асортиментом до збіднілого козацтва і міщанства, що за

інерцією продовжувало боротися за свою «природну» рівність з панством та всіляко намагалося унаслідувати його побут.

Найпопулярнішою формою дукача стає медальйон з вушком, виготовлений за технікою лиття з темної або світлої латуні – імітації золота. Вушко і обідок, що нагадував дротяне плетиво, відливався разом з медальйоном. Подібні дукачі майже ніколи не золотилися і до бантів не прикріплювалися. Такий тип дукачів називався *отагасом* або *личманом* (liczbon, liczban, liczman з давньопольськ. – «лічильний знак, марка для гри в карти, металеве кружальце з викар-

буваними на ньому різноманітними візерунками», а в переносному значенні – «фальшива монета, щось не справжнє». Назва його походить від популярного в Європі в XVI ст. латунєвого лічильного жетона, спеціально виготовленого для арифметичних дій. На початку XVIII ст. ця лічильна система відмирає, а велика кількість нікому не потрібних жетонів-личманів експортується на Схід як дешевий матеріал у виготовленні народних прикрасах бідноти, що призвело до остаточного відхилення від прадавнього символічного значення та традиційної форми дукача-підвіски.

¹ Спаський І. Дукачі і дукачі України: Історико-нумізматичне дослідження. – К., 1970. – С. 28.

² Керлот Х.Э. Словарь символов. – М., 1994. – С. 480–483.

³ Воронай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К., 1993. – С.13–14.

⁴ Там же. – С. 499.

⁵ Сулицов Н.Ф. Культурные переживания // Киевская старина. – 1889. – Март. – С. 66.